

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXXI (2023).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/YNHX9397

СКАЗАНИЕ ЗА БУКВИТЕ НА КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ – ЕДИН ОТ ИЗВОРИТЕ НА ПАИСИЕВАТА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА

Георги ПЕТКОВ*

CONSTANTINE OF KOSTENETS'S *SKAZANIE ZA BUKVITE*: ONE OF THE SOURCES OF PAISIUS OF HILENDAR'S *ISTORIYA SLAVYANOBOLGARSKAYA*

Georgi PETKOV

Abstract: *This article examines the link between Skazanie za Bukvite (A History on the Letters) and Istoriya Slavyanobolgarskaya (Slav–Bulgarian History). It traces how the former shaped the views of Paisius of Hilendar, the first representative of the Bulgarian National Revival, on the issues concerning the creation of the language of St. Cyril and St. Methodius, the role of Constantine-Cyril the Philosopher in this process, as well as the work of his disciples. The paper reveals Paisius's critical attitude towards the opinion of Constantine of Kostenets on the emergence of the written language of the Slavs, as Paisius reconsidered it in the spirit of his National Revival ideas. The facts adduced make it clear that Paisius of Hilendar was more than a century ahead of the scientific criticism on the emergence of Old Bulgarian language and literature.*

Keywords: *Constantine of Kostenets; Paisius of Hilendar.*

В Предисловието на *История славянобългарска* Паисий Хилендарски заявява, че преди да я напише, дълго време събирал сведения за миналото на българите: „Азъ много книги и премного прочетохъ и взискахъ за много време прилежно и не възмогахъ никако върести оу много їсторий и ца(м)би по малко и рѣдко и въкратце въретаєт се“ [Паисий Хилендарски. 2017, с. 195]. Една от тези многобройни книги и ръкописи е *Сказание за буквите* от Константин Костенечки. Н. Драгова го приобщава към домашните извори, които е използвал Паисий Хилендарски при създаването на своята *История славянобългарска*. За този извор тя пише следното: „Възрожденският историк е чел този труд и използва пасажа за формирането на славянската писмена реч по елементи от всички славянски езици“ [Драгова, Н. 1962, с. 314], но не дава повече подробности: къде, кога и как това е станало. Вниманието ѝ е насочено повече в изследване

* **Георги Петков** – доктор на филологическите науки, професор, дългогодишен преподавател в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“; България; @ gpetkovv@abv.bg

на някои моменти от другото произведение на Константин Костенечки – *Житие на Стефан Лазаревич* [Драгова, Н. 1962, с. 224–236].

Целта на настоящата статия е опит да се разкрие връзката между възгледите на двамата автори по въпросите за произхода и наименованието на Кирило-Методиевия език и писменост.

Константин Костенечки написва своето съчинение *Сказание за буквите* (Сказаніе изывѣленно ѡ писменѣ) в Белград не по-късно от 1418 г. [Kujew, K. 1950, p. 27], или между 1423–1426 г. [Goldblatt 1987, p. 25] по времето на сръбския деспот Стефан Лазаревич (1389–1427). Поводът е бил желанието на неговия автор да обоснове необходимостта от реформа в сръбската писменост и книжнина по подобие на извършената вече в България от патриарх Евтимий Търновски. Затова Константин Костенечки определя своето съчинение като *обличение*, т. е. *изложение* на състоянието на сръбската книжовност, като в същото време предлага своите изисквания към книжовниците и учителите: Сѣ съмотри хѡтеи писати или оучити, ѡко ѡще не прѣже сѣмь възсѣмь іѣство навѣкнѣши, въз сѣ възсѣ трѣжѣши се. єдино бѡ прѣмѣстивь, глѣ прѣтѣрѣши. възсѣко же писме или знаменіе коє, не ѡбрѣтѣи се на своє мѣстѣ, нѣ дѡмѣ влѣкы. єгда же ли нѣ дѡмоу влѣкы, нѣ ли соупрѡтѣвно [Ягич, В. 1896, с. 95]. И тъй като проблемите на книжовността и образованието са не само духовни, но и държавни, Константин Костенечки дава за пример как в България „цар и патриарх” се обединили и провели успешно правописно-езиковата и образователната реформа: и въз трѣновскѣи бѡ странѣ писмена тѣко погыбѣла была соуть, нѣ црѣ и патрїархъ просвѣтише. и зри, колико бѣго сѣ сътворише, ѡко не тѣкмо тогда или свою ѡвласть, нѣ саженіе и и ѡснованіе възсѣгда є и дѣже и до нѣна и ѡкрѣтна црѣва просвѣщѣеть [Ягич, В. 1896, с. 103]. Той заявява на деспот Стефан Лазаревич, че е готов да състави граматическо ръководство (типикъ), ако му бъде поръчано от него: да ѡще повелѣніе вѣдѣть и сѣмь типикъ съставѣи ѡ єрѣтѣматы, или ѡ трѣновскѣи цѣлѣи книгѣ єдинѣ възсѣмь, и тѣмошнѣи приѣманѣи сѣ съставѣи [Ягич, В. 1896, с. 131]. Тук и на още три места той направо пише, че е готов да създаде *типик* по образеца на *Еротимата* на видния византийски книжовник и граматик от края на XIII и началото на XIV в. Мануил Мосхопул [Krumbacher, K. 1897, S. 546–547]: въз грѣчскѣи бѡ писанѣи развращенїа ни єдиноє є єрѣтѣматы рѣи Манѣила Мосхопоула, юже състави сѣ. по єиже ѡбразѡу прочее ѡ чѣти съставѣи [Ягич, В. 1896, с. 104]; ибѡ не єрѣтѣмѣтѣ състави сѣ, нѣ ѡбличеніе [Ягич, В. 1896, с. 174]; и єще ѡ єрѣтѣматы и съставѣи книжицѣ, на пѡтрѣвѣ, ѡко и въз грѣцѣ є, сѣце хѡтецѣи єчитѣи или писати [Ягич, В. 1896, с. 196]. Освен *Еротимата* Константин Костенечки казва, че ще използва и правописно-езиковите похвати на *изправните търновски книги*. В тези книги вероятно е влизал корпусът от 10 тома: „жития, слова и други материали, предвидени за празниците през цялата година“, наречен от Й. Юфу *Колекция Студио* [Юфу, Й. 1970, с. 301]. Тази колекция според него е достигнала до нас в преписи, направени в манастира *Студион*, край Цариград. Доказателство за това той намира в приписка в един от томове – сборник № 724 в библиотеката на манастира Драгомирна (Северна Молдова): єтѣи Фѣѡрѣ Стѣдѣнскѣи. Въ негоже ѡбнѣлн сѣа книги напнѣсѣа [Юфу, Й. 1970, с. 301]. Кл. Иванова коригира становището на Й. Юфу по отношение на състава от житийно-панегирични и хомилитични състави на *Колекция Студион*, както и мястото на нейното създаване. Тя пише, че „ревизията на проповедническата и агиографската литература може да бъде осъществена само при един крупен църковен и административен център, където тя е инспирирана и извършена като необходим държавен и църковен акт и е ръководена от най-високите кръгове на българската духовна интелигенция” [Иванова, К. 1980, с. 213]. Този център естествено е бил в столицата Търново, или в някой от околните манастири, където евтимиевата правописно-езикова и литературно-художествена реформа е била завършена под ръководството и с участието на патриарх Евтимий Търновски. Константин Костенечки ни е оставил пряко свидетелство за участието на патриарх Евтимий в създаването на *изправните търновски книги*: понѣже не постигѡ великаєо ѡноєо хѣдѡжника словѣнскѣи писменѣ, ѡцѣначѣлника глѡ трѣновскѣаєо кѣи єрѣтѣмѣи иже и свѣтѣло странѣ тѣи ѡко въз истинѣи ѡвисѣ, и дѣже до нѣна сѣ до рѣкы глѣемѣе Марїце и въз Скѣѣскѣи странѣ и Загѡрїи [Ягич, В. 1896, с. 102]. Търновските реформатори са гледали на своето дело не само като на духовно, но и като на

общобългарско и несъмнено са имали подкрепата и на цар Иван Шишман: „и въ тѣрновскыи вѣ стрѣна писмена тѣко погыбѣла была соуть, нѣ цѣрь и патрїярхъ просвѣтише [Ягич, В. 1896, с. 103]. Няма съмнение, че Константин Костенечки е знаел за съществуването на корпуса на търновските изправни книги и по техните изисквания се е обучавал при Андроник, наследник на заточения в Бачковския манастир патриарх Евтимий: сѣго вѣ дѣвнаго вѣ словѣ вѣ малѣ оучени бѣ въ Андронїи нѣкто романїискыи ѡбласти, и намѣ оучитель бѣ въ писменѣ [Ягич, В. 1896, с. 103]. По неизвестни причини Константин Костенечки не е получил поръка от Стефан Лазаревич да състави граматическо ръководство и затова то остава само като *изложение*, в което според него се намирала книжовната практика в Сърбия.

Сказание за буквите е достигнало до нас като самостоятелна ръкописна книга в един единствен препис. На основата на водните знаци преписът е датиран в рамките на 1640/1650 г. [Неделковий, О. 1965, с. 474, Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 45]. Той се е пазел в библиотека на сръбската митрополия в Сремски Карловци, а сега се намира в библиотеката на сръбската патриаршия в Белград под № 129 (ПБ 129). През 1869 г. Дж. Даничич го открива и публикува извадки от текста на *Сказание за буквите* [Daničić, Dj. 1869, с. 3–47]. Три десетилетия след тази публикация пълният текст е издаден от В. Ягич [Ягич, В. 1896, с. 95–199 (наборно изд. на текста); Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 82–224 (фототипно изд. на текста)].

Преди да се запознае с възгледите на Константин Костенечки за произхода на Кирило-Методиевия език от самия текст на *Сказание за буквите*, Паисий Хилендарски се е докоснал до част от тях чрез извлечението им в *Словеса в кратце*. Това е станало в библиотеката на Хилендарския манастир, където са се пазели два преписа от това съчинение, известно в научната литература повече като кратка редакция на *Сказание за буквите*. Текстът на *Словеса в кратце* е открит през 40-те години на XIX по *Връдншикия препис* от Павел Йосиф Шафарик [Francev, V. A. 1928, с. 964–965]. Едва през 1852 г. В. И. Григорович прави достояние на славистиката пълния текст на *Словеса в кратце* по препис, намерен от него в манастира Трескавец край Прилеп [Григорович, В. 1852, с. 33–34]. Извлечението *Словеса в кратце* от текста на *Сказание за буквите* може да се разглежда и като самостоятелно второ съчинение [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 253], дело на неизвестен автор, който при всички случаи е познавал текста на Константин Костенечки, а не е изключено да е бил и негов ученик. Това предположение се основава на указанието в заглавието, където се казва, че *Словеса в кратце* са избрани от книгата на Константин философ Костенечки: Сѣ словеса вѣ кратцѣ избрѣнна ѡ книгы Кѡнстанїна фїлосѡфа Кѡстенѣскааго, бѣвшаго ѡчитѣла сръвскааго вѣ дни блгочѣтивааго Стѣфана деспѡта. гпѣна сръвляѣ. и имать ѡбрѣзъ сїцевъ къ писателѣмъ [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 290]. Според В. Ягич анонимният автор на *Словеса в кратце* „знал сочинение Константина в полном объеме, но пропустил из него все относящееся лично к грамматике, все обличающее современную письменность, имеющее характер полемический, почти все рассуждения и толкования отдельных мест священнаго писания или литургии, все цитаты, а также рассказ о соборах церкви и о эретических или суеврных обычаях того времени” [Ягич, В. 1896, с. 247]. В своя подробен анализ на съдържанието на *Словеса в кратце* В. Ягич посочва на няколко места доказателства за сръбската народностна принадлежност на този неизвестен книжовник. Доказателство за това се съдържа в израза: нѣцїи же глагъ, по азыку нашемъ нѣ сїце [Ягич, В. 1896, с. 250], още повече, че Константин Костенечки никъде не говори в *Сказание за буквите* за сръбския език като „наш”. Освен това той категорично заявява на Стефан Лазаревич, че е *един странник от търновските краища*, на който му е заповядано само да изложи своите правописно-езикови и педагогически възгледи: ты же въ пространствѣ цѣтвѣа единомоу стрѣноу трѣновскыи стрѣна повелѣвъ сѣ съвршитъ, накоже напрѣ оукѣжѣ. кромѣ вѣ всѣакого трѣженїа сѣ воудеть [Ягич, В. 1896, с. 100]. Има и още едно по-сигурно доказателство, че авторът на *Словеса в кратце* принадлежи на сръбската народност: аще добръ извѣдъ обрѣщеши ресѣвскыи, или трѣновскыи, всѣ оудѣбно испрѣвиши, и на своѣ мѣсто вмѣстиши [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 291]. От това сведение става ясно, че при създаването на *Словеса в кратце* процесът при окончателното оформяне

на „ресавския извод“ вече е завършен: „ресавски правопис, којиу току последње четврти XIV века и у првим деценијама XV столећа дефинитивно формирао, постао је као резултат дугог процеса правописне еволуције српских текстова, процеса који је умногоме био аналоган са процесом бугарске правописне реформе патријарха Јефтимија“ [Неделковић, О. 1965, с. 475]. *Словеса в кратце* възниква наскоро след написването на *Сказание за буквите*. По своето съдържание неговият текст условно може да се определи като *кратко правописно ръководство*, от което са имали нужда българските и сръбските книжовници. Това става ясно още от първото изречение: Кѣо оубо хощеть писати, съмотри здѣ словеса и рѣчи и бѣлгы [Ягич, В. 1896, с. 247]. Разликата между *Сказание за буквите* на Константин Костенечки като *изложение* и *Словеса в кратце* като извлечение се състои в различното им предназначение в южнославянската книжовност през XV–XVI в. *Сказание за буквите* има по-скоро теоретичен смисъл и значение, което се дължи на необходимостта от единни и общозадължителни езикови норми, докато *Словеса в кратце* е извлечение от него на основни правописни правила и е служило като *кратко практическо ръководство*. Поради тази необходимост *Словеса в кратце* се разпространило в многобройни български и сръбски преписи от XV до XVII век [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 243–250], докато *Сказание за буквите* стига до нас само в един единствен късен препис.

Два от преписите на *Словеса в кратце*, с които се е запознал Паисий Хилендарски в Света гора, са: *Хилендарски препис* в сборник от XV–XVI век, № 463 (Хил. 463), неиздържана ресавска редакция със смесено съдържание. Текстът на *Словеса в кратце* е поместен на л. 79а–86б, където името на Константин Костенечки е смесено с името на Константин-Кирил философ: Кѣрил философъ. Сѣа словеса въ кратцѣ избранныа. вътѣ книги Константина философа. оучителя сръбскаго. бывшаго при благочастивѣмъ деспотѣ Стефану. сыноу стараго кнеза Лазара [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 244]. Веднага след това на л. 87а–89б се намира *W* писменѣ чрнорица хрѣбра † [Куев, К. 1967, с. 201–204], и *Молдовският* с № 481, който е поместен в сборник от XVI век, българска редакция. Ръкописът е бил притежание на Анастасий, игумен на Бистричкия манастир в Северна Молдова, който се преселва на Атон и го отнася със себе си. Текстът на *Словеса в кратце* е на л. 225а–248а: Сѣа словеса въ кратцѣ избранныа отъ книги Константина Кирила философа и оучителя сръпскаго бывшаго при блгочастивѣмъ деспотѣ Стефану снѣ стго кнаса Лазара [Куев, К., Петков, Г. 1986, с. 243]. И в този ръкопис също е поместено *За буквите* на Черноризец Храбър, л. 248а–252а: Сказаніе како състави стѣ Кѣрилѣ словѣннѣ писмена протѣвъ ѣзѣкоу [Куев, К. 1967, с. 210–214]. Вижда се, че и в двата преписа имаме смесване на имената на Константин-Кирил философ с Константин философ Костенечки. Това говори за повишения интерес на южнославянските книжовници през XV в. към произведения на старобългарските писатели, в които се разглеждат въпроси, свързани с произхода на езика на Кирил и Методий.

През 1761 г. в Света гора пристига от Русия сръбският историограф архимандрит Йован Раич, на когото Паисий Хилендарски помага в работата му с ръкописите в библиотеката на Хилендарския манастир. Йован Раич връща този жест на Паисий Хилендарски след 19 май 1761 г., когато българският възрожденец пристига в Сремски Карловци [Иванов, Й. 1914, с. XXIV] с препоръчително писмо от братството на Хилендарския манастир, за да прибере събраните пари и вещи на починалия на 20 януари 1761 г. архимандрит Герасим. Тези неща той е оставил на съхранение при сръбския митрополит Павле Ненадович [Иванов, Й. 1914, с. XXIII–XXIV]. Йован Раич и Павле Ненадович помагат на Паисий Хилендарски в търсене на извори за *История славянобългарска* в сръбската патриаршеска библиотека. Тук той се запознава и с руските преводи на историите на Мавро Орбини и Цезар Бароний [Иванов, Й. 1914, с. XXIII–XXIV]. Особено ценен за него става руският превод на историята на Мавро Орбини – *Книга Історіографія* [Пенев, Б. 1976, с. 467]. За това той сам признава в *Послесловието*: „тѣго рѣди въспрїахъ трѣдѣ много, за двѣ лѣтъ собирати по мѣло ѿ много исторїи. оу нѣмска зѣмля повѣче за тѣо намеренїе ходихъ, тамѣ ѿбретохъ исторїа маврѣвїрова за сѣрбїе и болгарї въкратцѣ за цѣи. а за стїи нїкако не писѣ“ [Паисий Хилендарски. 2017, с. 360–362].

В Сремски Карловци Паисий Хилендарски сред другите извори попада и на единствения препис на *Сказание за буквите* от Константин Костенечки, който се е пазил по това време в митрополитската библиотека. Основание, че Паисий Хилендарски е бил първият българин, който се е докоснал до Карловицкия препис на *Сказание за буквите* от Константин Костенечки, може да се види от сравнението на откъси от *Сказание за буквите* и *Словеса в кратце*:

<p align="center">Сказание за буквите [Ягич, В. 1896, с. 108]</p>	<p align="center">Словеса в кратце [Ягич, В. 1896, с. 250]</p>
<p>’О иѣже прѣвѣщѣютьсе нѣцѣи глѣюще ѡви, ꙗко срѣбскыи ѣзыкѡ пѣвѣеть тако рѣчи, иныи же, ꙗко вѣлгарскыи, или иныи. несоуть сѣа тако. въ начѣлѣ вѡ хѡтещѣи издѣти въ словѣнскыи ѣзыкѣ, ꙗвѣ ѣ ꙗко не възмогѡше вѣлгарскыи ѣзыкѡ, ꙗще и глѣють нѣцѣи ꙗко сѣи издѣсе. како вѡ тѣнѡтѣ ѣлинскѣа или сѣрѣискѣа или ѣврѣискѣа мѡжашѣ издѣтисѣ дѣвѣлѣшии ѣзыкѡ; нѣ ни срѣбскыи высокыи глѡ и тѣскныи. тѣмъ же порѣзѣсоудивѣше дѡбрѣи ѡни и дѣвнѣи мѡужѣ, и иѣзѣвѣрѣше тѣнѣайшии и краснѣшии рѡушкыи ѣзыкѣ, къ нѣмѡвжѣ пѡмѡщъ вѣдѣсе вѣлгарскыи и срѣбскыи и бѡснскыи и словѣнскыи и чѣшѣкаго чѣ и хѣрѣвѣтскыи ѣзыкѣ, вѣ ѣже вѣмѣстити вѣжѣтѣвнаѣ писѣнѣа, и иѣздѣ се сѣцѣ.</p>	<p>Нѣцѣи же глѣть по ’ѣзыкѡу нѣшемѣ нѣ сицѣ. тѡ и вѣдѣи да глѣть, тѣчѣи да на своѣмъ мѣстѣ вѣ стоить, на своѣмъ же ѣ, да вѣжѣтнаѣ писѣнѣа не рѣстѣвѣжѣтѣса, ꙗкоже ѡни вѣжѣтѣнѣи и дѣвнѣи мѡужѣ иѣздѣшѣа. ѡви вѡ глѣть вѣлгарскыи ’ѣзыкѡ иѣздѣтѣса. како вѡ танѣкѡтѣ ѣлинскѣа или сѣрѣискѣа или ѣврѣискѣа мѡжашѣ иѣздѣтисѣ дѣвѣлѣшиимъ ’ѣзыкѡ; нѣ ни срѣбскыи высокыи глѣсѡмъ и тѣскныимъ, нѣ рѣшкыимъ тѣнѣайшимъ ’ѣзыкѡ. вѣзѣмъ - ше вѡ глѣ ѡ грѣчѣскаго ’ѣзыка сѣцѣ... ѡ вѣлгарскаго ’ѣзыка вѣзѣшѣа ... ѡ срѣбскаго ’ѣзыка ... тѣ бѡснскыи ... потѡ хѣрѣвѣтскыимъ ... прѡчѣѣ недѡстѣткыи чѣшкыи ’ѣзыкѡ и словѣнскыимъ.</p>

От това сравнение на текстовете на преден план излизат няколко важни проблема, които са занимавали Константин Костенечки и неговите съвременници. На първо място той разглежда въпроса на кой език са направени първите преводи на богослужебните книги. Очевидно е, че през XV век този проблем е започнал да вълнува българските и сръбските книжовници. Константин Костенечки заема категоричната позиция, че езикът на първите преводи не е нито български, нито сръбски, а славянски, но в неговата основа е поставен руският език. Паисий Хилендарски приема Кирило-Методиевия език да се нарича славянски, но според него първите книги следва да се назовават български, тъй като те са създадени от онези *дивни мъже*, които били от *български род*, и освен това са сътворени на българска територия. Така те били предадени първо на българите. На следващо място Константин Костенечки проследява самия процес на създаването на славянския език и направата на първите преводи. Той твърди, че след като Кирил създал азбуката, със своите ученици започнали да превеждат книгите от гръцки език, но видели, че не могат да предадат мъдростите на *божественото писание* нито на български език, нито на сръбски език. И по тази причина те решили да поставят в основата на първия книжовен език на славяните руския език и към него са добавили нужните им думи от другите славянски езици. Изброяването на седемте славянски езика показва, че в съзнанието на Константин Костенечки те са били равнопоставени, но руският е бил избран за основа, върху която е изграден книжовният славянски език. Константин Костенечки е твърдо убеден, че създаденият от Кирил и Методий език има общославянски характер и значение. Анализирайки приведените от Константин Костенечки примери от сръбски и руски език и като сравнява тяхната семантика, В. Ягич стига до извода, че авторът на *Сказание за буквите* е знаел руски език: „Всеми этими примерами конечно еще не доказано русское происхождение церковнославянского языка, но из них можно вывести, что Константин знал русский язык и что знание производило на него в сравнении с сербским языком такое впечатление, что русский язык гораздо ближе в церковнославянскому, чем сербский“ [Ягич, В. 1896, с. 90]. През XV в. Константин Костенечки се застъпва за единни и общозадължителни норми в книжовния език. В този смисъл са неговите възгледи за произхода на Кирило-Методиевия език, в чиято основа е залегнал

русият език, макар да не отговарят на историческата истина. Според Б. Ангелов Константин Костенечки се явява „ярък изразител на идеята за славянското единство, породена твърде рано сред славянските народи през средновековието“ [Ангелов, Б. 1983, с. 87].

Паисий Хилендарски не възприема идеята на Константин Костенечки, че в основата на първия писмен език на славяните и на първите преводи е поставен русият език, както и не приема идеята за народностната принадлежност на онези *дивни мъже*, които са го създали. Според Константин Костенечки в този екип са взели участие представители от всички славянски народи: *ѡзѡбравѡ ѡ всѡмъ сѡмъ плѣмѣнь мѡужѣ вѣдѣщѡихъ грѣчьскѡа писмена ѡ словѣнскѡе ѡзѡбы* грѣчьскѡе вѡ скѡпѡтро възмѡжно тогѡ соущѣ, ѡ ѡ коегоже колѣна ѡбрѣтахоу се дѡвни мѡужѣ сѡмъ слоужѣще [Ягич, В. 1896, с. 110]. Паисий Хилендарски възприема тази идея, но я преосмисля, като заявява, че избраните от Кирил и Методий *дивни мъже* били само от българската народност и дори назовава техните имена. Това са „пѣть фѡлософе ѡ бѡлгарскѡ рѡ знаѡли ѡлинскѡ премѡдрѡсти ѡ писанѡе: климентъ, сѡва, набѡмъ, ѡразѡмъ, ѡнгелѡрѡа. то сѡ всѡ стѡ мѡжи пѣть ѡзѡика бѡлгарскаго, ѡ тѡко сѡ кирѡла ѡ стѡго мѡфѡдѡа вѡль сѡдѡмъ дѡскалѡи“ [Паисий Хилендарски, 2017, с. 283]. Според Паисий Хилендарски учениците на Кирил и Методий не само че са били от *български род*, но са знаели и други славянски езици, от които „сѡбирѡли рѣчи ѡзрѣдѡни ѡ прѡви“ [Паисий Хилендарски, 2017, с. 296]. При изреждане имената на учениците на Кирил и Методий Паисий Хилендарски се доближава до историческата истина, поне що се отнася до народностната принадлежност на първостепенните ученици на Кирил и Методий – Климент и Наум.

Паисий Хилендарски разширява сюжета на Константин Костенечки за началния етап от процеса на създаването на славянската книжнина. Според неговия разказ след като Кирил е създал славянска писменост, под негово ръководство и с негово участие учениците му превели от гръцки език първо Евангелието и го показали на византийския император и патриарх. Те ги похвалили и им препоръчали да учат българите и славяните на техните езици, както и да превеждат книги от гръцки на славянски: *пѣрво напѡсали ѡ ѡвана ѡвангѡлие вѡ начѡе. вѡ слово ѡ показали то цѣрю ѡ прочимъ ѡ патриархѡ – ѡ ѡни то вѡлми похѡвали ѡ рѣкли ѡмъ, ѡчитѡ бѡлгарѡ ѡ словѡни по ѡзѡикѡ ѡхъ ѡ превѡдѡитѡ ѡ грѣчѡскѡи кнѡги на словѡнскѡи“ [Паисий Хилендарски, 2017, с. 294]. След като учениците на Кирил превели и други книги, първо ги предали на българите и затова били наречени *български книги*, за което знаят гърците и четиримата патриарси: „предѡли ѡхъ пѣрво бѡлгаромъ, ѡ нарѡчени бѡли кнѡги бѡлгарскѡ, кѡко ѡ до нѡнѡ, грѣци то знаѡтъ. вѡ нарѡ, ѡ четѡри патрѡарсе, ѡерѡлимъ, сѡнаѡа, стѡ гѡра, всѡи говорѡтъ кнѡги бѡлгарскѡи ѡли бѡргарска, ѡ нѡ сѡрѡска ѡли словѡнскѡ“ [Паисий Хилендарски, 2017, с. 298]. Паисий Хилендарски не възразява, че другите славянски народи, като четат *българските книги*, ги наричат *славянски*, защото за него е по-важно какво мислят гърците по този въпрос: ѡ тѡко кѡи нарѡ чѡтѡ тѡе кнѡги тѡко се нарицѡѡт ѡбщѡ словѡнскѡи, но грѣци кѡко ѡспѣрво знаѡт бѡлгарскѡи кнѡги кѡжѡтъ, ѡ нѡ ѡнако ѡ до нѡнѡ [Паисий Хилендарски, 2017, с. 298].*

Сведенията на Константин Костенечки за личността и дело на Константин-Кирил философ в *Сказание за буквите* са кратки. Той отбелязва само неговата първостепенна роля при създаването на първите преводи: *Глѡтъ вѡ нѡбѡци, ѡко кѡриль фѡлософѡ ѡздѡ прѡбѡе. боудѡи, приѡмѡю. нѡ ѡнѡ начѡльникъ сѡ ѡ ѡкоже послѡникъ Гнѡ, пѡ же пѡрѡкоу Дѡдоу пѡвѡсе* [Ягич, В. 1896, с. 109–110]. За Константин Костенечки Кирил е бил ръководител, организатор и сам участник в целия процес, за което има категорични свидетелства в неговото Пространно житие, написано от Климент Охридски: „Шѡ же фѡлософѡ, по пѣрвомѡ ѡбѡчѡю на мѡтѡвоу се вѡдѡстѡ, н сѡ нѡнѡмн поспѣшнѡкѡи. Вѡскорѡ же бѡ емѡу ѡвн, послѡушѡе мѡтѡвы своѡ рѡбѡ, н ѡбѡе сложен писмена, н начѡтъ вѡсѡдѡ пнѡсѡтн ѡлѡскоу, ѡе: Нѡскѡн вѡ слѡво, н слѡво вѡ ѡ бѡ, н бѡ вѡ слѡво“ [Климент Охридски, 1973, с. 104], а по време на моравската мисия превел целия църковен чин: *Вѡскорѡ же вѡсѡ цѣркѡвнѡн чнѡн приѡмѡ* [Климент Охридски, 1973, с. 105]. Според Константин Костенечки Кирил е „божи пратеник“ с мисия да създаде азбука, да събере *дивни мъже* от различни славянски племена, знаещи добре гръцки език и славянските езици, които да му сътрудничат при превода на първите богослужбени книги. Интересно е сведението в *Сказание за буквите*, че по времето

на Константин Костенечки тези първи преводи все още се срещат. Той съобщава, че е виждал такива книги у сръбския държавен глава Стефан Лазаревич, в манастири и дори в частни домове: *Обрѣтаетъ бо се оу дръжавнааго мнѣство книгѣ по (по)мѣстѣ и монастырѣ и домѣ [Ягич, В. 1896, с. 133].* Поради големите заслуги на Кирил това *първо издание* на богослужебните книги според традицията е наречено на името на Кирил, което се приема безрезервно от Константин Костенечки: *сице пакы и ѿ изданіи сѣ ѿ кѣрилѣ. самого именовасе и оутѣврѣдисѣ даже до разѣвращенны [Ягич, В. 1896, с. 110].*

Паисий Хилендарски приема идеята на Константин Костенечки, че първите славянски книги са наречени на името на Кирил, но я преосмисля в духа на своите възрожденски идеи. За него няма съмнение, че начело на великото дело стоят двамата солунски братя Кирил и Методий, но той отива по-далече, като се стреми да докаже, че дейността им се развива първо на българска територия. Създателите на славянската писменост и книжнина според Паисий Хилендарски се събрали и започнали своята дейност в Охрид: *ѡни прѣишлѣ въ ѡхридѣ при архіепѣпа климѣнта, ѡнъ билъ родѣ болгаринъ, но по грѣчески читалъ, и тамъ се събралѣ пѣтъ философѣ ѡ болгарски родѣ [Паисий Хилендарски. 2017, с. 294].*

Един от основните аргументи на Паисий Хилендарски за българския характер на делото на Кирил и Методий е, че българите първи приели християнството преди русите и сърбите: *„тако първо болгарѣ въспрѣли писмена и книгѣ словѣнскіе и стое крѣщенѣ своего народа словѣнскаго: ако сѣ и на носетъ москали и рѣси и сѣрби, и прочіи да сѣ по първо ѡни прѣли писмена словѣнска и крѣщенѣ, но несть тако, не мѡгутъ поставити на то никакѡ, свидѣтелство, ако и пишеть москали и рѣси за то, но грѣчески и латински летописи изнавѣстно изнавѣють въ кое времена болгарски. краль. сты тривѣлѣ. приель крѣщеніе свой (!) народъ болгарски. въ лѣто 7̄ 7̄ мало. нечто. по шестаго. въселѣнскаго събора [Паисий Хилендарски. 2017, с. 300–302].* Тук и на още едно място в *История славянобългарска* Паисий Хилендарски изразява своята нескрита гордост, че българите от всички славянски народи първи приели православието и първи започнали да четат на своя език: *тако болгарѣ ѡ свѣ народи словѣнски. прежде приелѣ православіе. прѣжде имѣли. себе. патрѣаха (!) и црѣ и по своему ѡзйку читали [Паисий Хилендарски. 2017, с. 306].* Това му дава основание да напише отделна глава за българските светци, озаглавена по следния начин: *„Тѣ събрахомъ въ кратцѣ имена стѣихъ болгарскихъ. колико просѣли ѡ болгарски ѡзыкѣ въ послѣдныя времена“.* Списъкът с имената на светците е твърде дълъг. Данните за някои от тях са много кратки поради липсата на сведения в изворите, които Паисий е ползвал. Той сам признава, че сведенията за много от тях са оскъдни: *„писано некоймъ стѣимъ житіе имѣеть прострѣнно но въ кратцѣ написяхъ здѣ колико свѣквпѣти и всѣ въквѣ въ своѣ историцихъ краткою да знають всѣ болгарѣ колико, имѣють стѣихъ рода болгарскихъ петдѣсетъ и ѡсемъ написаха се здѣ толико се ѡбрѣтоха“ [Паисий Хилендарски. 2017, с. 305].* За Паисий Хилендарски няма по-сигурен защитник на народностното съзнание от християнската вяра, историческата памет и съхраняването на българския език.

Връзката между Константин Костенечки и Паисий Хилендарски на първо място се състои в силно изразената привързаност към род и отечество. Авторът на *Сказание за буквите*, който е принуден да развива своята дейност в чужда страна, винаги се е чувствал българин и се наричал в Сърбия *странник от търновските краища*. За него опазването на чистотата на езика води до опазването на чистотата на християнската вяра. Авторът на *История славянобългарска* също така се е водил от силна любов към българския народ и родина. Още повече го е вълнувало опазването на българския език, който лежи в основата на защитата на народностното съзнание, християнската вяра, а към това добавя и задължителното познаване на славното минало на българския народ.

Паисий Хилендарски съвсем съзнателно се е постарал при писането на *История славянобългарска* да следва своите принципи при използваните извори, като се отнася към тях критично, преосмисля и допълва с оглед на преследваната цел да събуди българите и да им внуши гордост и достойнство, но и да ги задължи да знаят и пазят своя род, език и история. Със своя

коментар по въпросите на възникването на първия литературен език на славянските народи Паисий Хилендарски изпреварва с повече от едно столетие научната критика по този проблем.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори / Sources

ПБ 129 – *Сказание за буквите* от Константин Костенечки, Карловицки препис от 1640 г. Патриаршеска библиотека в Белград. [PB 129 – Skazanie za bukвите ot Konstantin Kostenechki, Karlovitski prepis ot 1640 g. Patriarsheska biblioteka v Belgrad.] (In Bulgarian)

Молд. 481 – Сборник от XVI век, библиотеката на Хилендарския манастир. [Mold. 481 – Sbornik ot XVI vek, bibliotekata na Hilendarskiya manastir.] (In Bulgarian)

Хил. 463 – Сборник от XV–XVI век, библиотеката на Хилендарския манастир. [Hil. 463 – Sbornik ot XV–XVI vek, bibliotekata na Hilendarskiya manastir.] (In Bulgarian)

Публикации / Publications

Ангелов, Б. 1983 – Б. Ст. Ангелов. Старобългарско книжовно наследство. Т. 1. София, 1983. [Angelov, B. 1983 – B. St. Angelov. Starobalgarsko knizhovno nasledstvo. T. 1. Sofia, 1983.] (In Bulgarian)

Григорович, В. И. 1852 – В. И. Григорович. Статъи, касающия дrevнeгo славянскoгo языкa. Казань, 1852. [Grigorovich, V. I. 1852 – V. I. Grigorovich. Stat'i, kasayushchiyesya drevnogo slavyanskogo yazyka. Kazan', 1852.] (In Russian)

Драгова, Н. 1962 – Н. Драгова. Домашни извори на „История славянобългарска” – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. София, 1962. [Dragova, N. 1962 – N. Dragova. Domashni izvori na „Istoriya slavyanobalgarska” – V: Paisiy Hilendarski i negovata epoha (1762–1962). Sbornik ot izsledvaniya po sluchay 200-godishninata ot Istoriya slavyanobalgarska. Sofia, 1962.] (In Bulgarian)

Иванов, Й. 1914 – Й. Иванов. История славянобългарска. София 1914. [Ivanov, Y. 1914 – Y. Ivanov. Istoriya slavyanobalgarska. Sofia 1914.] (In Bulgarian)

Иванова, К. 1980 – К. Иванова. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в балканската ръкописна традиция. – В: Търновска книжовна школа. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум Велико Търново, 20–23 май 1976, София, 1980, 193–214. [Ivanova, K. 1980 – K. Ivanova. Zhitiyno-panegirichnoto nasledstvo na Tarnovskata knizhovna shkola v balkanskata rakopisna traditsiya. – V: Tarnovska knizhovna shkola. Uchenitsi i posledovateli na Evtimiy Tarnovskiy. Vtori mezhdunaroden simpozium Veliko Tarnovo, 20–23 may 1976, Sofia, 1980, 193–214.] (In Bulgarian)

Климент Охридски. 1973 – Климент Охридски. Събрани съчинения. Том 3. Пространни жития на Кирил и Методий. София, 1973. [Kliment Ohridski 1973 – Kliment Ohridski. Sabrani sachineniya. Tom 3. Prostranni zhitiya na Kiril i Metodiy. Sofia, 1973.] (In Bulgarian)

Кувев, К. 1967 – К. Кувев. Черноризец Храбър. София, 1967. [Kuev, K. 1967 – K. Kuev. Chernorizets Hrabar. Sofia, 1967.] (In Bulgarian)

Кувев, К., Петков, Г. 1986 – К. Кувев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. София, 1986. [Kuev, K., Petkov, G. 1986 – K. Kuev, G. Petkov. Sabrani sachineniya na Konstantin Kostenechki. Izsledvane i tekst. Sofia, 1986.] (In Bulgarian)

Неделковић, О. 1965 – О. Неделковић. Правопис „ресавске школе” и Константин Философ. – В: Стара књижевност. Београд 1965. [Nedelkovich, O. 1965 – O. Nedelkovich. Pravopis „resavske shkole” i Konstantin Filosof. – V: Stara knizhevnost. Beograd 1965.] (In Serbian)

Паисий Хилендарски 2017 – Свети Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Критическо издание с превод и коментар. Текста подготвиха за печат Димитър Пеев, Маргарет Димитрова, Петко Петков. Превод на съвременен български книжовен език Димитър Пеев. Коментар Александър Николов, Димитър Пеев. Предговор йерод. Атанасий. Славянобългарска обител. Света гора Атон. 5-о изд., 2017. [Paisiy Hilendarski 2017 – Sveti Paisiy Hilendarski. Istoria slavyanobalgarska. Kriticheskoto izdanie s prevod i komentar. Teksta podgotviha za pechat Dimitar Peev, Margaret Dimitrova, Petko Petkov. Prevod na savremenен balgarski knizhoven ezik Dimitar Peev. Komentar Aleksandar Nikolov, Dimitar Peev. Predgovor yerod. Atanasiy. Slavyanobalgarska obitel. Sveta gora Aton. 5-o izd., 2017.] (In Bulgarian)

Пенев, Б. 1976 – Б. Пенев. История на новата българска литература. Том 1. София, 1976. [Penev, B. 1976 – B. Penev. Istoria na novata balgarska literatura. Tom 1. Sofia, 1976.] (In Bulgarian)

Юфу, З. 1970 – З. Юфу. За десеттомната колекция Студион (Из архива на румънския изследвач Йон Юфу). – В: Проучвания по случай II конгрес по балканистика. София, 1970. [Yufu, Z. 1970 – Z. Yufu. Za desettomnata kolektsiya Studion (Iz arhiva na rumanskiya izsledvach Yon Yufu). – V: Prouchvaniya po sluchay II kongres po balkanistika. Sofia, 1970.] (In Bulgarian)

Ягич, В. 1896 – В. Ягич. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. Собрали объяснил И. В. Ягич. – In: Codex slovenicus rerum grammaticarum, edidit V. Jagić. Nachdruck des Separatdrucks. Berlin 1896. [Yagich, V. 1896 – V. Yagich. Rassuzhdeniya yuzhnoslavyanskoy i russkoy stariny o tserkovno-slavyanskom yazyke. Sobrali ob'yasnil I. V. Yagich. – In: Codex slovenicus rerum grammaticarum, edidit V. Jagić. Nachdruck des Separatdrucks. Berlin 1896.] (In Russian)

Daničić, D. 1869 – Dj. Daničić. Knjiga Konstantina Filosoфа o pravopisu. – В: Starine, I, 1869.

Francev, V. A. 1928 – V. A. Francev. Korespondence P. J. Šafařika. Č. 2. Praha, 1928.

Krumbacher, K. 1897 – K. Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Literatur. München, 1897.

Kujew, K. 1950 – K. Kujew. Konstantin Kostenecki w literaturze bulgarskiej i serbskiej. Krakow, 1950.